

A kutatói életpálya meghatározó állomásai

Hajdú Zoltán 1952. május 4-én született a hegyaljai Végardón¹, ami napjainkig meghatározza kutatásainak érdeklődési körét. Középiskolai tanulmányait a sárospataki Rákóczi Gimnáziumban végezte (1966–1970), ahol a földrajz, illetve a történelem összefüggései iránti érdeklődése megalapozódott. Az előfelvételiként eltöltött egy év katonai szolgálat után kezdte meg egyetemi tanulmányait a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem földrajz–történelem szakán (1971–1976). Kutatói ambíciói az egyetemi évek alatt értek be, előbb történelemből, majd földrajzból írt jelentős eredményeket felmutató dolgozatot az Országos Tudományos

Diákköri Konferencia keretében.

A diploma megszerzése után, 1976–1977-ben a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetemen egyetemi tanársegéd, mely időszakban megírja „*A hegyaljai városi jellegű települések funkcióinak és hierarchikus rendjének vizsgálata, vonzáskörzeteinek elhatárolása*” című egyetemi doktori értekezését, melyet a Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajzi Intézete 1977-ben azonos címmel ki is adott (HAJDÚ, 1977). Mondhatni ezzel, s az 1975-ben megjelent „*Az 1697. évi hegyaljai felkelés néhány kérdése*” című (HAJDÚ, 1975) tanulmányával indult el kutatói pályájának Hegyaljával foglalkozó, többször vissza-visszatérő kutatási iránya.

A miskolci évek után 1977–1978-ban Pécssett, mint a Magyar Tudományos Akadémia Központi Hivatalának ösztöndíjasa, majd 1978-tól, mint az MTA

¹ Végardó 1968-ig önálló település, ezt követően Sárospatak része.

Dunántúli Tudományos Intézet (s jogutódainak²) kutatója dolgozik egészen napjainkig. A Pécsre költözés, az új tudományos közeg, az MTA intézet kutatási profilja a tudományos érdeklődés kiszélesedéséhez, új kutatási irányok kialakulásához vezetett Hajdú Zoltán esetében. Kezdetben kistérségi település-földrajzi és közigazgatási, területszervezési kutatásokat végzett (siklósi járás), majd kutatásai kiterjedtek a Dél-Dunántúl megyéire, illetve az akkori egész tervezési gazdasági körzetre, melyek eredményeként született meg kandidátusi disszertációja 1986-ban.

A kandidátusi fokozat megszerzését követően kutatási érdeklődése tovább szélesedett: történeti, politikai, közigazgatási földrajz, a modern magyar társadalomföldrajz kialakulása és fejlődése, a magyar regionális politika története, a területfejlesztés és a településhálózat közötti kapcsolatok kutatása emelhető ki tevékenységéből, megjegyezve, hogy a közvetlen szülőföld, Hegyalja kérdései minden évtizedben megjelennek publikációiban, előadásaiiban.

Az 1990-es évek végére a magyar közigazgatás területi tagolásának közigazgatás-földrajzi vizsgálatával, a politikai földrajz témakörében született publikációival, oktatási tevékenységével sikerült egyfajta tudományos iskolát teremteni, melynek eredményeképp 2002-ben kapta meg az MTA doktora címet.

A kutatóintézeti munka, az elnyert kutatások további kutatási irányokat határoztak meg a 2000-es évektől, melyek a határtérségek, a határ menti kapcsolatok, az európai határpolitika hozta változások kérdéseire fókuszálnak.

„Incipit in Sátor, definit in Sátor”³

Hegyalja az abaújszántói Sátor-hegynél kezdődik és a sátoraljaújhelyi Sátor-hegyben végződik, mely lehatárolás talán a legegyszerűbb és legkategorikusabb Hegyalját illetően. A köztudatban, valamint a politikai, földrajzi, történeti, néprajzi szakirodalomban eltérő Hegyalja-megközelítések alakultak ki a táj bonyolultabb voltából fakadóan. Így ha korrekten akarjuk Hegyalját lehatárolni, figyelemmel kell lennünk a térség természetföldrajzi jellemzőire, valamint a szőlőművelés és a borkészítés jogi szabályozására is. Természetföldrajzi szempontból Hegyaljának van egy szűkebb és egy tágabb lehatárolása. Szűkebb értelemben Hegyalja a Szerencsi-árok–Bodrogköz lépcsőrendszerre terjed ki, míg tágabb értelemben Sátoraljaújhelytől a Szerencsi-dombságot is magába foglalva a Legyesbényét Tokajjal összekötő vonalig terjed Hegyalja térsége (HAJDÚ, 1977).

A gazdaságtörténeti összefüggéseket, a hegyaljai identitást tekintve a térség határai egy hosszú folyamat eredményeként alakultak ki. Már 1561-ben egységesült a területen a szőlőművelés szabályozása (*„Culturae Vinerum*

² 1984–2012: MTA Regionális Kutatások Központja, Dunántúli Tudományos Intézet; 2012–: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete, Dunántúli Tudományos Osztály.

³ Szabó J. – Török I. (1867): Tokaj-hegyaljai album. Pest, 185 o.

Regulamentum”), majd a rendtartás törvénybe iktatása is megtörtént 1641-ben. 1719-ben született meg a hegyaljai statútum, mely egységesítette a mezővárosok szokásjogát, gazdasági és társadalmi szempontból egységes arculatúvá tette azokat, így Hegyalja történelmileg kialakult központjai: Abaújszántó, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Szerencs és Tokaj. A jogi szabályozások e településkör vonzaskörzeteihez kapcsolódtak, így 1801-ben 22, 1893-ban 33, majd a világháborúkat követően 1959-ben 28 helységben határozták meg Hegyalját (HAJDÚ, 1978), mely a későbbi településegysülések hatására (pl. Sátoraljaújhelyhez, Sárospatakhoz csatlakozó települések) tovább csökkent.

Hajdú Zoltán észak-magyarországi kutatásai során a tágabb természetföldrajzi értelemben vett Hegyalját tekintette vizsgálati területnek, mely többé-kevésbé egyezik a történelmi megközelítésekkel is. Az I. világháborút követő határváltozások Hegyalja területét jelentősen csökkentették, jelentős területeket csatoltak el Magyarországtól. A városok kapcsán a legnagyobb veszteséget Sátoraljaújhely realizálta, a város vonzaskörzetének és magának a városnak is jelentékeny része Csehszlovákiához került. A két település kapcsolatai jelentős változásokon mentek át, főképp a 2004-es közös uniós csatlakozást követően (HAJDÚ, 2014a).

Városi funkciók Hegyalján

Az 1970-es években a településföldrajz vizsgálati fókuszainak kiszélesedése volt megfigyelhető a magyar földrajztudományban, mely a társ- és rokontudományokkal való közös célmeghatározásoknak, kutatási irányoknak is köszönhető volt. Így kapott jelentős hangsúly a települési, főként városi funkciók vizsgálata, a „központ” települések és vonzaskörzeteik lehatárolása. Hajdú Zoltán egyetemi doktori disszertációjában (A hegyaljai városi jellegű települések funkcióinak és hierarchikus rendjének vizsgálata, vonzaskörzeteinek elhatárolása, 1977) határozta meg különböző funkciók (központi, speciális) tekintetében a hegyaljai öt mezőváros (Abaújszántó, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Szerencs és Tokaj) szerepkörét, illetve határolta le az e szerepkörökhöz tartozó vonzaskörzeteiket. Eredményei a következőkben foglalhatók össze:

Közigazgatási, igazgatásszervezési szempontból a vizsgált térség jelentős változásokat élt meg a történelem során. Hegyalja történelmi területe Abaúj és Zemplén megyékre terjedt ki, ahol a feudalizmus időszakában kialakult három védelmi, gazdasági központ, mégpedig Sátoraljaújhely, Szerencs és Tokaj. Elmondható, hogy a megyék határai az idők során kevésbé változtak, azonban a megyéken belül a járások körvonalai, központjai a megválasztott szolgabíró lakóhelyét tekintve többször változtak, így alakult ki, hogy a 18. század végén Sátoraljaújhely megyei, járási és kerületi, Tokaj járási és kerületi, Abaújszántó, Sárospatak és Szerencs kerületi székhelyek. E rendszerben nagy változást hozott a

19. század haladó gazdaság- és közigazgatás-politikája. A gazdasági kapcsolatok szorosságát figyelembe véve jelentősen megváltoztak a megyehatárok, melyekre kiépültek az igazgatás, a pénzügyi szolgáltatások, az ipar és a mezőgazdaság, az egészségügy, az oktatás, a közlekedés intézményhálózatai. A változások eredményeképp megyei illetőségű hivatalok alakultak Sátoraljaújhelyen, járási illetékességűek Abaújszántón, Sátoraljaújhelyen, Szerencsen és Tokajban. Hegyalja Monarchia alatti fejlődésnek egyik leglényegesebb jellemzője, hogy nem új központi települések alakulnak ki (mint az ország több területén), hanem a feudalista rendszer központjaira épül ki a modern, kapitalista eszmeiségű közigazgatás- és gazdaságszervezés. Az I. világháború utáni Trianoni békediktátum eredményeképp az érintett megyék jelentős része Csehszlovákiához kerül, aminek súlyos közigazgatási vonatkozásai voltak, az öt hegyaljai város egészen 1950-es évekig őrzi járásszékhelyi, Sátoraljaújhely megyeszékhelyi funkcióit. Az 1949–1950-es közigazgatási reform értelmében a „csonka” megyék egyesítéséből megszületik Borsod-Abaúj-Zemplén megye (HAJDÚ, 2005, 2009), Miskolc megyeszékhely lett, Sátoraljaújhely járási székhelyé süllyedt vissza. Ebben az időben realizálódik a járásrendszer elaprózottsága is, aminek eredményeképp járások összevonása, megszűnése következik be, az öt vizsgált városból 1962-ben már csak Sátoraljaújhely és Szerencs járási központ. Érdekesség, hogy Sárospatak 1968-ban (Végardó beolvasásával) várossá válik, de nincs központi funkciója, míg a járásszékhely Szerencs nagyközségi státusszal bír (egészen 1984-ig). 1971-től a közigazgatás kismértékben decentralizálódik, a nagyközségi tanácsok hatásköre megnő a járási tanácsok ellenében, de ez a változás jóval kisebb mértékű változást jelent, mint a korábbi járásszékhely központi rang elvesztése (HAJDÚ, 1977, 1985). Tokaj 1986-ban, Abaújszántó 2004-ben ismét városi rangra emelkedik. Jelenlegi közigazgatási funkcióikat tekintve Abaújszántó kivételével a négy város kistérségi és járásközpontok is.

Az oktatási-kulturális szerepkör tradicionálisan Sárospatak esetében jelentős, bár iskolavárosi szerepe fokozatosan csökkent, mára nem jellemző, mégis középiskolái, felsőoktatási képzései a mai napig rendelkeznek területileg kiterjedt vonzáskörzettel. A középfokú oktatás terén Sátoraljaújhely (Sárospatak rovására) jól használta ki járásközponti szerepét az 1960–1970-es években, az ezer lakosra jutó középiskolások száma ekkor kétszerese volt a pataki értéknek. Szerencs oktatási palettája fejlődő stádiumban volt ekkor, míg Tokaj és Abaújszántó oktatási-kulturális funkciói elmaradtak a többi hegyaljai városétól, de a velük egy kategóriába sorolható települések között fejlettebbnek számítottak.

A vizsgált időszakban egészségügyi téren Sátoraljaújhely bír meghatározó szereppel kórháza miatt, melynek hatóköre három járásra terjed ki. Sárospatak egészségügyi vonzáskörzete (körzeti orvos, fogorvos, szülőotthon) néhány települést foglal magába, míg szociális otthona három járásból fogadja a rászorulókat. Szerencsen ekkoriban a miskolci rendelőintézet látja el a szakrendelést, a szülőotthon a járás, a tudószűrő a járás középső területének

igényeit elégíti ki. A városban gyermekgyógyászati rendelés nincs. Abaujszántón a tüdőgondozó 15 ezer fős vonzással bír, míg a szakrendelést a miskolci és a szikszói rendelőintézet látja el. Tokaj egészségügyben betöltött szerepe a TBC Kórház bezárását (1974) követően jelentősen visszaesett.

A kiskereskedelmi összefüggések tekintetében megállapítást nyert, hogy a vizsgált városok jelentős térségi, Sátoraljaújhely pedig a Hegyköz, a Bodroghöz és Hegyalja területére kiterjedő regionális vonzáskörzettel bír. A kiskereskedelem, a szövetkezeti boltok felfutásával egyre inkább visszaszorult Hegyalján (is) a piacok kereskedelmi súlya, jelentős vonzáskörzettel a sárospataki, a sátoraljaújhelyi és a szerencsi bír, míg a tokaji és az abaujszántói piacok hatása inkább csak néhány szomszédos településre terjed ki. A 19. század végéig az időszakos vásárok jelentősége jelentősen meghaladta a piacokét, azonban ezt az időszakot követően hanyatlás következett be, a sátoraljaújhelyi havi vásárok, melyeken a Hegyalja, a Hegyköz, a Bodroghöz, és a Zempléni-hegység termékei cseréltek gazdát az 1970-es évekre teljesen megszűnt, a sárospataki éves hét, tokaji hat és szerencsi négy vásár pedig a környékekre kiterjedő állatvásárokká vált.

A központi funkciók alapján feltárt városi vonzáskörzetek közül a középiskolai vonzáskörzetek hasonlóan leginkább a Hajdú Zoltán által lehatárolt komplex vonzáskörzetekhez. E komplex körzetek megállapításában a kutató a települések között lefolytatott telefonbeszélgetések számát vizsgálta, mely mutatóban összegződik a központi funkciók vonzása és a speciális funkciók (ipar, mezőgazdaság, közlekedés, idegenforgalom) térségen belül kialakított kapcsolatainak rendszere.

Hajdú Zoltán e munkájával elsőként vizsgálta a magyar földrajz-tudományban komplex módon a Hegyaljai térség település- és városhálózatát, mutatta be a településközi viszonyokat és a városi vonzáskörzeteket. A témát nem féltetve későbbi publikációiban is közvetve, illetve közvetlenül megjelenik a hegyaljai települések, közigazgatási egységek szerepeinek változása (HAJDÚ, 1982, 2005, 2008, 2012).

A Tokaj-Hegyaljai borvidék néhány kérdésköre

Hajdú Zoltán Tokaj-Hegyalja kapcsán kutatói pályája során két kurrens kérdéssel foglalkozott részletesebben is: egyrészt a hegyközségi szerveződés gazdasági, történelmi folyamataival (HAJDÚ 1993a, 1993b, 2009), másrészt a határváltozások miatt kialakult „két Tokaj” problematikával (HAJDÚ, 2014b).

Tokaj-Hegyalja a 16. századtól a minőségi bortermelés és borgazdálkodás egyik legfontosabb magyar területévé vált. A szőlő- és bortermelés döntő szerepre tett szert a települések gazdaságában, s társadalmi hatásai is jelentősek voltak. A hegyaljai szőlőtermelés szabályozottsága szintén hosszú történelemre nyúlik vissza, országos, megyei, helyi rendeletek határozták meg a terület

kiterjedését, a művelés és borkészítés rendjét, a forgalmazás kereteit. A korábbi időkben az ország több területén jellemző hegyközségi szerveződések nem jelentek meg ebben a térségben, itt a mezővárosi tanácsok tevékenységébe integrálódva (sőt tevékenységük jelentékeny részét adva) jelent meg a szőlészettel kapcsolatos ügyek intézése.

Az 1985-ben Hegyalját is elérő filoxéra jelentős károkat okozott a területen, s az újratelepítés, az új birtokstruktúra és az 1894. évi XII. tv. kedvezett a hegyközségi rendszer kialakulásának. A törvény önkéntes jellegű volt, így csak lassan jelentek meg a hegyközségi szerveződések (Sátoraljaújhely 1900; Sárospatak 1902; Tokaj 1918). Ezeket azonban az 1929-ig terjedő időszakban a csak formálisan működő közgyűlések, a kifelé történő érdekképviselet, a hegyközségi díj körül kialakult állandó viták és az őrzésre fordított nagyarányú költségek jellemezték.

A helyzetben változást hozott az 1929. évi XVII. tv., ami az önkéntesség helyett kötelezővé tette a hegyközség alapítást ott, ahol legalább 150 kat. hold szőlőterület és legalább 10 szőlőtulajdonos van (az 1938. évi XXXI. tv. csökkenti a kötelező alakítás indikátorait, 50 kat. holdra a szőlőterületet és 5 főre a tulajdonosok számát). Ez Tokaj-Hegyalján azt jelentette, hogy szinte minden településen létre kellett volna hozni a hegyközségeket. A törvény egyúttal a rendszerhierarchiát is megalkotta: az egyes hegyközségek képviselői alkotják a megyei hegyközségi tanácsot, ami pedig az Országos Szőlő- és Borgazdasági Tanács irányítása alá tartozik. A hegyközségi közgyűlések alakuló ülésének összehívása nehézkes volt, a gazdák bojkottálták a részvételt. A megalakult hegyközségekben is állandó viták, bizonytalanság volt jellemző, s a II. világháború alatt a belső működés tovább gyengült, a zsidótörvények következményeképp rendezetlenné váltak a tulajdoni és használati jogviszonyok.

A világháború alatt a szőlőbirtokok és a pincészetek is nagy károkat szenvedtek, ezek felmérése és összesítése 1945-ben kezdődött meg. A területen a földreform hatására új családok, tulajdonosok kaptak szőlőbirtokokat, akik szintén nem érezték magukénak a hegyközség ügyét. Ezért 1947-ben a 4680/1947. miniszterelnöki rendelet szintén meghatározza a hegyközség alapítás kötelező jellegét 100 kat. hold szőlő-, illetve gyümölcsbirtok esetén. Zemplén vármegye hegyközségi életét azonban továbbra is a „*tisztátalanság*” jellemzi, hiszen az 1929-es, 1938-s törvények után a miniszterelnöki rendelet hatására sem hajtják végre a hegyközségek megalapítását. A folyamat eredményeképp 1948/1949 fordulóján Csankó József, a Hegyközségek és Hegyközségi Tanácsok miniszteri biztosa megkezdte a hegyaljai hegyközségek felszámolását (HAJDÚ 1993a, 1993b).

Ez az állapot egészen a rendszerváltásig nem változott, amikor is az 1994. évi CII. tv. újra életre hívta a hegyközségeket, aminek hatására a térségben érintett 27 településen meg is kezdődött a hegyközségek szervezése (HAJDÚ, 2009).

Tokaj-Hegyalja másik többször visszatérő problémája a Trianon utáni állapot okozta kettősség. Az I. világháborút lezáró béke a szőlőtermő területeket kettévágta, egy részét az új Csehszlovákiához rendelte. A településközi és a kétoldalú államközi kapcsolatokban hosszú évtizedeken keresztül megosztó jellegű volt a történeti örökség, a két ország (1992 után a független Szlovákia) nem tudott egyezsége jutni a Tokaj, Tokaji névhasználat kérdésében. A 2004. évi közös európai uniós csatlakozás megteremtette az elvi lehetőséget az egységes termelési táj és az egységes borvidéki szabályozásra. Magyarország és Szlovákia nem tudott megállapodni a közös ügyek rendezéséről, a kérdés több ízben és több fordulóban megjárta az Európai Bizottság és az Európai Bíróság fórumait. Az Európai Bíróság 2014. februári döntése feltehetően hosszabb időre meghatározta a helyzetet. Szlovákia is használhatja a Tokaj magyar megnevezést. A bírósági ítélet tartalmának értékelése eltérő módon jelent meg a magyar és a szlovák hivatalos körökben, ugyanakkor mind a két ország nyomtatott és elektronikus sajtójában egyértelműen Magyarország vereségként értékelte. A szlovákiai területek egy részén magyar nemzetiségű lakosok foglalkoznak szőlő- és bortermeléssel, így valójában a határon átnyúló vita jelentős részben magyar–magyar vitának is tekinthető (HAJDÚ, 2014b).

Irodalom, Hajdú Zoltán Hegyaljával foglalkozó publikációi

- HAJDÚ ZOLTÁN (1975): Az 1697. évi hegyaljai felkelés néhány kérdése. *Studium* 6, pp. 73-82.
- HAJDÚ ZOLTÁN (1977): *A hegyaljai városi jellegű települések funkcióinak és hierarchikus rendjének vizsgálata, vonzáskörzeteinek elhatárolása*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajzi Intézet, 107 p.
- HAJDÚ ZOLTÁN (1978): Hegyalja városi jellegű települései központi funkcióinak vizsgálata. *Földrajzi Értesítő* 27:(2), pp. 241-262.
- HAJDÚ ZOLTÁN (1982): Az Alföld közigazgatási területszervezésének problémái a két világháború közötti magyar földrajztudományban. *Alföldi Tanulmányok* 6, pp. 195-212.
- HAJDÚ ZOLTÁN (1985): Az 1925. évi Zemplén megyei közigazgatási tájékoztató lapok történeti földrajzi és településtudományi felhasználása. *Borsodi Levéltári Évkönyv* 5, pp. 363-408.
- HAJDÚ ZOLTÁN (1993a): A tokaj-hegyaljai hegyközség működésének sajátosságai 1894-1948 között. *A Falu* 8:(4), pp. 39-48.
- HAJDÚ ZOLTÁN (1993b): A tokaj-hegyaljai hegyközségek működésének sajátosságai 1894-1948 között. In: KOVÁCS Teréz (szerk.): *Kiút a válságból. II. Falukonferencia*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 309-313.
- HAJDÚ ZOLTÁN (2005): *Magyarország közigazgatási földrajza*. Pécs-Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 332 p.
- HAJDÚ ZOLTÁN (2008): A Bodrogköz közigazgatási földrajza. In: TUBA Z (szerk.): *Bodrogköz*. Gödöllő-Sárospatak: Lórántffy Zsuzsanna Szellemében Alapítvány, pp. 243-252.

- HAJDÚ ZOLTÁN (2009): Abaúj megye; Borsod-Abaúj-Zemplén megye; Hegyközség; Patak vármegye; Statútum; Szerencs vármegye; Törvényhatósági jogú város; Zemplén megye. (szócikkek) In: FRISNYÁK Sándor, GÁL András, HORVÁTH Gergely (szerk.): *A Zempléni-hegység földrajzi lexikona*. Nyíregyháza–Szerencs: Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Bocskai István Gimnázium, 446 p.
- HAJDÚ ZOLTÁN (2012): Dr. Czirbusz Géza és Zemplén kapcsolatai. In: GÁL András (szerk.): *A Zempléni-hegység tudományos feltárói és gazdaságfejlesztői: Tanulmánygyűjtemény*. Nyíregyháza-Szerencs: Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete; Bocskai István Gimnázium, pp. 93–96.
- Hajdú ZOLTÁN (2014a): Sátoraljaújhely: A State Border Cutted town in a New Situation after EU Joining of Hungary and Slovakia, 2004-2014. *Conference paper on BRIT (Border Regions in Transition) XIV. International Conference: The Border: a Source of Innovation*, Arras–Lille–Mons, France–Belgium
- HAJDÚ ZOLTÁN (2014b): Tokaj-Hegyalja - egy államhatár-metszete világörökségi jellegű szőlő- és bortermelő táj - a magyar-szlovák kétoldalú és európai uniós szabályozási hálóban. In: CSATA Andrea, FEJÉR-KIRÁLY Gergely, GYÖRGY Otilia, KASSAY János, NAGY Benedek, TÁNCZOS Levente József (szerk.): *11th Annual International Conference on Economics and Business: Challenges in the Carpathian Basin: Global Challenges, Local Answers*. 1109 p. Csíkszereda: Sapientia Hungarian University of Transsylvania, pp. 593-600.